

Paweł Figlewicz

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Pontifical University of John Paul II in Krakow

 <https://orcid.org/0000-0002-5117-4460>

DZIAŁALNOŚĆ INSTYTUCJI I STOWARZYSZEŃ GOSPODARCZYCH W DOBCZYCACH I JEGO WIEJSKIM OTOCZENIU W LATACH 1918–1939

SUMMARY

Activities of economic institutions and associations in Dobczyce and its rural surroundings in the years 1918–1939

The main purpose of this article was to present the role of economic institutions and associations in small town and rural environments in the interwar period. This was presented on the example of the Dobczyce judicial district, which was part of the Kraków Voivodeship. The source base were documents collected in the National Archives in Krakow and the Archive of New Records in Warsaw. The activities of Stefczyk's Funds, agricultural associations and various types of cooperatives operating in the rural environment were discussed in detail. Attention was paid to the composition of the management boards of individual institutions and the initiatives undertaken that had an impact on the local community were presented. Local clergy, landowners and teachers were of an important role. Sometimes they sat on the boards of Stefczyk's funds as well as agricultural circles or cooperatives. The article also touched upon the challenges that the above-mentioned institutions had to face.

KEYWORDS: the interwar period, Dobczyce judicial district, Stefczyk's Funds, agricultural associations, agricultural cooperatives

STRESZCZENIE

Głównym celem niniejszego artykułu jest przybliżenie roli instytucji i stowarzyszeń gospodarczych w środowiskach małomiasteczkowych i wiejskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Przedstawiono to na przykładzie dobczyckiego powiatu sądowego, który był częścią województwa krakowskiego. Podstawę źródłową stanowiły dokumenty zgromadzone w Archiwum Narodowym w Krakowie i Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Szczegółowo omówiono działalność Kas Stefczyka, kółek rolniczych oraz różnego typu spółdzielni działających w środowisku wiejskim. Zwrócono uwagę na skład zarządów poszczególnych instytucji oraz przedstawiono podejmowane inicjatywy, które miały wpływ na lokalną społeczność. Dużą rolę odgrywali miejscowi duchowni, ziemianie i nauczyciele. Czasami zasiadali oni zarówno we władzach Kas Stefczyka jak i kółek rolniczych czy też spółdzielni. W artykule poruszono także wyzwania z jakimi musiały się zmierzyć wyżej wspomniane instytucje.

SŁOWA KLUCZOWE: dwudziestolecie międzywojenne, dobczycki powiat sądowy, Kasy Stefczyka, kółka rolnicze, spółdzielnie rolnicze

Wstęp

Miasto Dobczyce położone jest w dolinie rzeki Raby, ok. 35 km na południe od Krakowa. Od połowy XIX w. była to siedziba sądu powiatowego, który swoim zasięgiem obejmował miasto i 44 okolice wsie¹. Administracyjnie obszar ten znajdował się w obrębie powiatu wielickiego. W 1928 r. zlikwidowano powiaty sądowe i w to miejsce utworzono okręgi sądowe². Ponadto rozpoczął się proces likwidacji powiatu wielickiego i tereny te stały się częścią powiatu myślenickiego³. W latach trzydziestych doszło jeszcze do jednej reformy administracyjnej, tj. zlikwidowano gminy jednostkowe i w to miejsce utworzono gminy zbiorowe. Od tej pory funkcjonowały następujące jednostki

¹ P. Figlewicz, *Królewskie miasto Dobczyce od czasów najdawniejszych do współczesności*, Kraków 2015, s. 131–132: Bilczyce, Bojańczyce, Brzezowa, Czaślów, Dziekanowice, Fałkowice, Gdów, Glichów, Gruszów, Hucisko, Kawec, Kędzierzynka, Kobielnik, Komorniki, Kornatka, Krzesławice, Krzyworzeka, Kunice, Kwapinka, Liplas, Lipnik, Mierzeń, Niezdów, Niżowa, Nowa Wieś, Podolany, Poznachowice Dolne, Poznachowice Górne, Raciechowice, Rudnik, Sawa, Sieraków, Skrzynka, Stadniki, Stryszowa, Węglówka, Wierzbanowa, Winiary, Wiśniowa, Zagórzany, Zalesiany, Zegartowice, Zręczycze, Żerosławice.

² Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. 1928, nr 12, poz. 93).

³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 8 listopada 1929 o zmianie granic powiatów: myślenickiego i wielickiego oraz o zmianie granic obszaru działania samorządowych reprezentacji powiatowych: w Krakowie, Myślenicach i Wieliczce w województwie krakowskim, Dz. U. 1929, nr 81, poz. 599; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 grudnia 1931 r. w sprawie zniesienia oraz zmiany granic niektórych powiatów na obszarze województwa krakowskiego (Dz. U. 1931, nr 1, poz. 3).

administracyjne: miasto Dobczyce oraz gminy zbiorowe: Gdów, Raciechowice, Wiśniowa⁴. W omawianym okresie miasto liczyło 3–3,5 tys. mieszkańców, a społeczność całego powiatu (okręgu) sądowego kształtowała się na poziomie 25–26 tys. osób⁵. W związku z zasygnalizowanymi tu przesłankami autor przyjął, że wiejskie otoczenie miasta stanowiły przede wszystkim miejscowości wchodzące w skład wspomnianego powiatu sądowego.

Był to teren wybitnie rolniczy, choć w przypadku Dobczyc należy zwrócić uwagę na fakt, że miasto było również ważnym ośrodkiem rzemieślniczym. Podobnie jak w innych rejonach dawnego zaboru austriackiego gospodarstwa rolne były silnie rozdrobnione. Skutkowało to zubożeniem ludności i utrudniało rozwój handlu i przemysłu. Były to czynniki, które przyczyniły się do rozwoju instytucji takich jak: Kasy Stefczyka, kółka rolnicze i spółdzielnie. Z przyczyn obiektywnych nie omówiono funkcjonowania cechów. Zachowany materiał źródłowy umożliwia napisanie osobnego artykułu dotyczące wspomnianej kwestii.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności wspomnianych instytucji w Dobczycach i jego wiejskim otoczeniu, tj. dobczyckim powiecie (okręgu) sądowym w oparciu o następujące pytania badawcze: jak przedstawiała się struktura zawodowa i społeczna władz? Jakie były podejmowane inwestycje i inicjatywy? Jakie występowały trudności w ich funkcjonowaniu?

Podstawę źródłową stanowią archiwalia przechowywane w Archiwum Narodowym w Krakowie (ANK) i Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Z działalności miejscowych kas, kółek rolniczych i spółdzielni zachowało się niewiele archiwaliów. W praktyce jest to korespondencja z Delegaturą Centralnego Związku Spółdzielni Rolniczych w Krakowie, zestawienia statystyczne oraz sprawozdania finansowe. Uzupełnieniem są dokumenty znajdujące się w AAN. Pewne informacje odnaleźć można również w Czasopiśmie Spółdzielni Rolniczych. W przypadku Dobczyc zachowało się także sprawozdanie z działalności Kasy Stefczyka sporządzonego z okazji 25-lecia jej istnienia.

⁴ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu myślenickiego w województwie krakowskim na gminy wiejskie (Dz. U. 1934, nr 64, poz. 537).

⁵ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, t. 12, województwo krakowskie, Śląsk Cieszyński, Warszawa 1925, s. 38–39; *Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej: ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9 XII 1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne*, cz. 3, województwa południowe, (wg podziału administracyjnego 1932), Warszawa 1933, s. 20–21; *Amliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsaufnahme am 1. März 1943*, Kraków 1943, s. 23–24.

Kasy Stefczyka

Kasy Stefczyka, początkowo nazywane Spółkami Oszczędności i Pożyczek, w okresie międzywojennym spełniały ważną rolę w małomiasteczkowych i wiejskich społecznościach. Cechami charakterystycznymi tych instytucji finansowych były m.in.: niskie oprocentowanie pożyczek i wkładów, niewielka wysokość udziału członkowskiego, ale przede wszystkim możliwość udzielania pożyczek długoterminowych. Ponadto zasięg ich działania ograniczał się do obszaru gminy lub parafii, co było dość istotne jeżeli weźmie się pod uwagę fakt, że tego typu stowarzyszenia rejestrowano jako organizacje z nieograniczoną odpowiedzialnością. Pierwsza tego instytucja powstała w Galicji z inicjatywy Franciszka Stefczyka w Czernichowie w 1890 r. Dopiero jednak utworzenie przez Wydział Krajowy Biura Patronatu w 1899 r. stało się impulsem do rozwoju sieci spółdzielni finansowych, których funkcjonowanie było oparte o wzory austriackich kas Raiffeisena⁶.

Po I wojnie światowej władze państwowe dążyły do ujednoczenia zasad działania różnego typu instytucji, w tym również spółdzielni finansowych. Początkowo było to jednak bardzo trudne. Trwające działania zbrojne spowodowały, że w Krakowie utworzono Ekspozyturę Biura Patronatu. Z kolei w 1921 r. Tymczasowy Wydział Samorządowy we Lwowie zreorganizował biuro, w wyniku czego doszło do powstania Krajowego Patronatu Spółek Rolniczych. W 1923 r. doszło do zmiany nazwy na Krajowy Patronat Spółdzielni Rolniczych. Jednocześnie władze państwowe dążyły do nowych uregulowań prawnych. Skutkowało to m.in. uchwaleniem ustawy o spółdzielniach, która zastąpiła dotychczasowe przepisy. W myśl nowej ustawy zlikwidowano zasadę nieograniczonej odpowiedzialności jej członków, choć jak pisze L. Mrocza i tak w większości spółdzielnie kredytowe decydowały się dobrowolnie na utrzymanie wcześniejszego statusu⁷.

Pierwsza instytucja tego typu na obszarze dobczyckiego powiatu sądowego powstała w Gdowie już w 1898 r., a kolejne w Dziekanowicach (1902), Gruszowie (1902), Raciechowicach (1904), Brzezowej (1906), Wiśniowej (1906), Dobczycach (1907)⁸. W dwudziestoleciu międzywojennym założono jeszcze Kasę Stefczyka

⁶ L. Mrocza, *Spółdzielczość kredytowa F. W. Raiffeisena w rolnictwie chłopskim w Galicji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1998, z. 193, Prace Historyczne XIX, s. 48–50.

⁷ L. Mrocza, *Kasy Stefczyka – czyli raiffeisenowska spółdzielczość kredytowa w rolnictwie chłopskim Polski niepodległej (1919–1939)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Folia 3, Studia Historia” 2001, nr 1, s. 122–124.

⁸ A. Mysiński, *Ziemia myślenicka w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 2003, s. 193; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Rada Spółdzielcza w Warszawie (dalej: RSW), sygn. 2/213/5056, Kasa Stefczyka w Gruszowie; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), sygn. 29/600/659, Kasa Stefczyka w Gdowie, s. 1.

w Kwasowicach (1927)⁹. Oprócz tego w Księdze adresowej na rok 1929 znajduje się informacja, że kasa istniała także w Podolanach, ale już rok później na łamach tej publikacji wspomniana instytucja nie została wymieniona¹⁰. Nie zachowały się jakiegokolwiek ślady jej działalności w zasobie AAN i ANK. Możliwe zatem, że jest to pomyłka w druku. W samych Dobczycach Spółka Oszczędności i Pożyczek została założona w lutym 1907 r. Warto zaznaczyć, że dużą rolę w zakładaniu i zarządzaniu tzw. raiffeisenówek odgrywało duchowieństwo i ziemianie. W większości tzw. organów zawiadowczych zasiadali księża. Pewnym wyjątkiem była spółka w Brzezowej, której inicjatorem założenia i jej wieloletnim prezesem był Stanisław Czerwiński¹¹.

Pierwsze lata po odzyskaniu niepodległości są czasem trudnym dla funkcjonowania tego typu instytucji. Z jednej strony były to epidemie, w tym czerwonki i hiszpanki, dziesiątkujące miejscową ludność. Oprócz tego dużym wyzwaniem był kryzys gospodarczy i związane z tym zjawisko hiperinflacji. Dodatkowo dwukrotnie doszło do zmiany waluty. Najpierw z korony na markę polską, a w 1924 r. wprowadzono do obiegu nową walutę – złoty polski. Wszystkie te czynniki negatywnie odbiły się na kondycji finansowej miejscowych spółdzielni kredytowych. W pierwszej połowie 1925 r. czynne były tylko trzy Kasy Stefczyka (Dobczyce, Dziekanowice, Gdów)¹². Warto w tym miejscu podkreślić, że władze państwowe popierały ich funkcjonowanie. Zgodnie z bowiem z okólnikiem wojewody nr 260 skierowanym do starostów w sprawie Kas Stefczyka: „Starosta i jego urzędnicy powinni przy sesjach wójtów czy z innych okazji zebrań ludności wywierać wpływ, aby cały powiat tamtejszy pokrył się odpowiednią siecią Kas Stefczyka”¹³. Trudno stwierdzić na ile okólnik wpłynął na rozwój sieci spółdzielczości kredytowej. Można jednak stwierdzić, że lata 1923–1924 były najtrudniejszym okresem w ich funkcjonowaniu, na co wskazują dane dotyczące funkcjonowania kasy w Dobczycach. O ile

⁹ *Spis spółdzielni, cz. IV [Województwa południowe]*, Warszawa 1935, s. 28; dokładna nazwa to Kasa Stefczyka w Kwasowicach ad Krzesławice. Obecnie Kwasowice są przysiółkiem Krzesławic.

¹⁰ *Księga adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem): dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1929*, Warszawa 1929, s. 448; *Księga adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem): dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1930*, Warszawa 1930, s. 454.

¹¹ ANK, Centralny Związek Spółdzielczy Delegatura w Krakowie, sygn. 29/600/589, Kasa Stefczyka w Brzezowej; sygn. 29/600/651, Kasa Stefczyka w Dobczycach; sygn. 29/600/656, Kasa Stefczyka w Dziekanowicach; sygn. 29/600/659, Kasa Stefczyka w Gdowie; sygn. 29/600/660, Kasa Stefczyka w Gdowie; sygn. 29/600/956, Kasa Stefczyka w Raciechowicach; sygn. 29/600/1120, Kasa Stefczyka w Wiśniowej; sygn. 29/600/1121, Kasa Stefczyka w Wiśniowej.

¹² ANK, Urząd Wojewódzki w Krakowie (dalej: UWKr.), sygn. 29/206/282, s. 5, Zestawienie spółek oszczędności i pożyczek w 1925 roku oraz zalegających z nadsyłaniem sprawozdań.

¹³ ANK, UWKr., sygn. 29/206/282, b. pag., Zestawienie spółek oszczędności i pożyczek w 1925 roku oraz zalegających z nadsyłaniem sprawozdań.

w latach 1918–1921 sytuacja była stabilna (wzrost wartości funduszu zasobowego), to w okresie późniejszym doszło do znaczącego jego spadku, a w 1923 r. wartość tego funduszu wynosiła zero marek polskich. Oznacza to, że wycofane zostały udziały członkowskie¹⁴. Jest to w pełni zrozumiałe jeżeli porównamy wskaźnik cen żywności pomiędzy 1921 a 1923 r. Wzrost wspomnianych cen w wyżej wymienionym okresie wyniósł ponad 2100%. Oznaczało to gwałtowny spadek siły nabywczej pieniądza. Reformy Władysława Grabskiego ustabilizowały polską walutę i umożliwiły rozwój gospodarczy¹⁵. Widać to również w wartości omawianego funduszu. W sposób szczególny znaczące ożywienie można zaobserwować począwszy od 1926 r.¹⁶

Z pierwszych lata niepodległości zachowały się sprawozdania instytucji kredytowych z Gruszowa oraz Gdowa. W przypadku gdowskiej spółdzielni zachowany materiał źródłowy umożliwia prześledzenie jej losów niemalże od początków istnienia. Kryzys dało się zauważyć już w 1920 r., kiedy to drastycznie spadła liczba członków. O ile z dniem 1 stycznia było ich 1142, to pod koniec roku zaledwie 258¹⁷. W kolejnych latach liczba członków wynosiła około 300. Omawiane zjawisko przełożyło się na znaczący spadek w odniesieniu do depozytów i udzielanych pożyczek. Wzrosło jednocześnie ich oprocentowanie, które pod koniec 1923 r. wyniosło 32,5% (pożyczki) i 25% (depozyty). W 1925 r. doszło do poprawy wyników finansowych. Instytucja finansowa działająca w Gdowie mogła udzielić 205 pożyczek oprocentowanych na 24%. Rok wcześniej było ich zaledwie 106. Ponadto wzrosła liczba członków, co niewątpliwie świadczy o tym, że Kasa Stefczyka w Gdowie zaczęła wychodzić z kryzysu¹⁸.

Niewątpliwie jednak dużą rolę w przetrwaniu powojennego kryzysu musiały odegrać osoby odpowiadające za zarządzanie i nadzór nad działalnością wspomnianych instytucji. Warto zatem dokonać analizy władz poszczególnych instytucji finansowych. Najważniejsze dane zostały zestawione w tabeli 1.

¹⁴ Arch. BS Dobczyce, Referat W. Górnego z okazji 25-lecia Kasy.

¹⁵ J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa 2007, s. 244–247.

¹⁶ Arch. BS Dobczyce, Referat W. Górnego z okazji 25-lecia Kasy.

¹⁷ ANK, Centralny Związek Spółdzielczy Delegatura w Krakowie (dalej: CZSDKr.), sygn. 29/600/659, s. 279.

¹⁸ ANK, CZSDKr., sygn. 29/600/659, s. 421, 489.

Tabela 1

Władze Kas Stefczyka w: Brzezowej, Dobczycach, Dziekanowicach, Gdowie, Gruszowie, Kwasowicach ad Krzesławice w latach 1926–1929

Kasa	Zarząd	Rada Nadzorcza
Brzezowa (1928)	<ul style="list-style-type: none"> – Stanisław Czerwiński (przeł.) – Józef Mistarz (zast.) – Wojciech Koza (kasjer), kierownik szkoły – Jan Karcz – Walenty Karcz – Jan Serafin (czł. urzędujący) 	<ul style="list-style-type: none"> – Franciszek Topa (przew.) – Stanisław Mistarz (zast.) – Klemens Biedrawa – Jan Podmokły – Klemens Karcz – Walenty Janas
Dobczyce (1929)	<ul style="list-style-type: none"> – ks. Wojciech Górny (przeł.) – Antoni Krzysiak (zast.), kościelny – Franciszek Podsadecki (kasjer), szewc – Ludwik Lichoń (czł.), handlarz 	<ul style="list-style-type: none"> – ks. Władysław Włodyga (przew.), proboszcz – Jakub Słonka (zast.), egzekutor – Franciszek Michalik, rymarz – Franciszek Szczęch, szewc – Franciszek Stoch, szewc – Franciszek Hyży, rolnik ze Skrzynki^{a)}
Dziekanowice (1929)	<ul style="list-style-type: none"> – Marcin Dziewoński (przeł.) – Marcin Dytuś – Michał Hankus – Stanisław Szybowski – Jakub Szydłak, kierownik szkoły 	<ul style="list-style-type: none"> – ks. Stanisław Węgrzynek (przew.), proboszcz – Jan Chorobik – Walenty Kania – Piotr Rozwadowski – Stanisław Włodarczyk – Stanisław Woźniak
Gdów (1929)	<ul style="list-style-type: none"> – ks. Jan Smółka (przeł.), proboszcz – Konstanty Jasielski (zast.), kierownik szkoły – Ludwik Parecki (kasjer), szewc – Szymon Pieprzyk, emeryto- wany listonosz – Antoni Żyła, rolnik – Franciszek Ciężarek, rolnik 	<ul style="list-style-type: none"> – Piotr Gumułka (przew.), naczelnik poczty – Lucjan Strojny (zast.), szewc – Jan Kaleta, rolnik – Piotr Chanek, masarz – Jan Żyła, stolarz – Józef Kasprzyk, stolarz

^{a)} Zastąpił go po śmierci Antoni Cielecki ze Skrzynki.

Tabela 1 (cd.)

Kasa	Zarząd	Rada Nadzorcza
Gruszów (1926, 1929)	<ul style="list-style-type: none"> - Ignacy Foszczyński (przeł.), rolnik z Sawy - Józef Broda (zast.), rolnik z Gruszowa - Władysław Topa (kasjer), rolnik z Gruszowa [wójt]^{b)} - Wojciech Olszowski, rolnik z Gruszowa - Cyprian Mrówczyński, rolnik z Sawy - Walenty Patek, rolnik z Gruszowa 	<ul style="list-style-type: none"> - Stefan Kubowicz (przew.), rolnik z Sawy - Antoni Dej, rolnik z Gruszowa - Józef Bugajski, rolnik z Gruszowa - Franciszek Kołaczyński, rolnik z Kawca - Jan Przeciszewski, rolnik z Gruszowa
Kwasowice ad Krzesławice (1931)	<ul style="list-style-type: none"> - Andrzej Murzyn (przeł.), rolnik - Tomasz Szpilka, rolnik - Tomasz Skalka, rolnik - Tomasz Majka, rolnik 	<ul style="list-style-type: none"> - Władysław Jarosz (przew.), rolnik - Władysław Foszczyński, rolnik - Aleksander Opióła, rolnik - Franciszek Sewińło, rolnik - Antoni Gargas, rolnik - Jan Stawarz, rolnik
Raciechowice	<ul style="list-style-type: none"> - ks. Michał Chorobik (przeł.), proboszcz - Wojciech Spytek (zast.) - Józef Rutkowicz (kasjer) - Jakub Dudzik - Andrzej Roman - Jan Knapik - Andrzej Dudzik - Stanisław Danek 	<ul style="list-style-type: none"> - Jan Czarnota (przew.) - Jan Rutkowicz (zast.) - Andrzej Permu - Jakub Żaba - Jan Kalemba - Wojciech Glichowski

^{b)} Pełnił urząd naczelnika gminy (wójta) na pewno już w 1921 r., *vide* ANK, Okręgowy Urząd Ziemi w Krakowie, sygn. 29/281/191, s. 27, Przymusowy wykup majątku ziemskiego Gruszów, pow. Wieliczka, własność Juliusza Goldberga; piastował ten urząd na pewno jeszcze w 1928 r., *vide* ANK, UWKr., 29/206/675, s. 539, Pismo starosty wielickiego do wojewody krakowskiego z dn. 28 lutego 1928 r.

Kasa	Zarząd	Rada Nadzorcza
Wiśniowa	<ul style="list-style-type: none"> - ks. Bartłomiej Kutek (przeł.), proboszcz - Jan Czaja (zast.), organista - Władysław Krupa (kasjer), kierownik szkoły - Marcin Bajer - Jan Stokłosa - Jan Cap 	<ul style="list-style-type: none"> - Józef Kowal (przew.) nauczyciel gim. - Józef Bajer (zast.) - Józef Szymoniak - Marcin Kowalczyk - Władysław Dominik - Józef Twardosz

Źródło: ANK, Centralny Związek Spółdzielczy Delegatura w Krakowie, sygn. 29/600/589, Kasa Stefczyka w Brzezowej; sygn. 29/600/651, Kasa Stefczyka w Dobczycach; sygn. 29/600/656, Kasa Stefczyka w Dziekanowicach; sygn. 29/600/659, Kasa Stefczyka w Gdowie; sygn. 29/600/660, Kasa Stefczyka w Gdowie; sygn. 29/600/689, Kasa Stefczyka w Gruszowie; sygn. 29/600/785, Kasa Stefczyka w Kwasowicach ad Krzesławice; sygn. 29/600/956, Kasa Stefczyka w Raciechowicach; sygn. 29/600/1120, Kasa Stefczyka w Wiśniowej; sygn. 29/600/1121, Kasa Stefczyka w Wiśniowej; sygn. 2/213/5056 Kasa Stefczyka w Gruszowie, s. 15.

Praktycznie w każdej miejscowości we władzach instytucji zasiadali przedstawiciele duchowieństwa. W Dobczycach przełożonym był miejscowy katecheta ks. Wojciech Górny, a w radzie nadzorczej zasiadał ks. proboszcz Władysław Włodyga. Z kolei w Dziekanowicach w radzie nadzorczej przewodniczył ks. proboszcz Stanisław Węgrzynek. W przypadku Gdowa, Wiśniowej i Raciechowic przełożonym kas byli miejscowi proboszczowie: ks. Jan Smółka (Gdów), ks. Bartłomiej Kutek (Wiśniowa) i ks. Michał Chorobik (Raciechowice). Tylko w przypadku Brzezowej przełożonym kasy był Stanisław Czerwiński, właściciel majątku w Gaiuku. Z kolei w Gruszowie i Kwasowicach przełożonymi kas byli rolnicy. Należy także zauważyć, że we władzach spółdzielni kredytowych zasiadali kierownicy szkół: Wojciech Koza (Brzezowa), Jakub Szydłak (Dziekanowice), Konstanty Jasielski (Gdów), Władysław Krupa (Wiśniowa). Z kolei w Dobczycach sytuacja była inna. Otóż szczegółowa analiza składu tzw. władz zawiadowczych kasy pozwala stwierdzić, że nie zasiadali w nich nauczyciele. W zamian spotykamy za to miejscowych urzędników i rzemieślników. W Gdowie sytuacja była bardzo podobna. Oprócz tego należy zaznaczyć, że najczęściej osoby te piastowały funkcje radnych bądź też wchodziły w skład zarządów gmin. Szczegółowo to można odnieść w stosunku do kas w Brzezowej, Gdowie, Gruszowie i Dobczycach.

W odniesieniu do instytucji kredytowej w Brzezowej radnymi w 1928 r. byli: Józef Mistarz, Stanisław Mistarz, Wojciech Koza, Franciszek Topa, Walenty Janas¹⁹. Z kolei w Dobczycach funkcję radnych piastowali: Franciszek Podsadecki, Ludwik Lichoń, ks. Władysław Włodyga, Franciszek Michalik²⁰. Nawet pobieżna analiza składu zarządu i rady nadzorczej dobczyckiej kasy nasuwa wniosek, że dużą rolę odgrywali w niej rzemieślnicy. Jest to w pełni zrozumiałe w kontekście struktury zawodowej członków miejscowej instytucji kredytowej. W latach 1929–1938 przedstawiała się ona następująco: rolnicy (39–51%), urzędnicy i nauczyciel (1,5–4%), przemysłowcy i handlowcy (13–21%), rzemieślnicy (28%–24%), robotnicy rolni (3,5–5%)²¹. Należy jednak zaznaczyć, że o ile w 1929 r. przemysłowcy i handlowcy oraz rzemieślnicy stanowili największe grupy zawodowe, to pod koniec lat trzydziestych ponad 50% stanowili chłopi. Najprawdopodobniej wynikało to z faktu, że część rzemieślników nie wykupiła świadectw przemysłowych, np. w 1935 r. drastycznie spadła liczba samodzielnych rzemieślników na rzecz niesamodzielnych. Ponadto w 1936 r. nastąpił gwałtowny spadek liczby członków kasy w Dobczycach, co ujmuje tabela 2.

Tabela 2

Liczba członków w poszczególnych Kasach Stefczyka w latach 1929–1938

Rok	Dobczyce	Dzietkanowice	Brzezowa	Raciechowice	Wiśniowa	Gdów	Gruszów	Kwasowice ad Krzesławice
1929	507	446	211	332	149	496	193	b.d.
1930	552	473	218	388	161	580	204	b.d.
1931	693	511	236	500	154	671	224	245
1932	594	517	248	464	150	712	221	239
1933	556	529	248	497	145	796	219	234

¹⁹ P. Figlewicz, *Księga gminna wsi Brzezowa (k. Dobczyc) jako źródło do poznania samorządu lokalnego (1904–1934)*, „Res Gestae. Czasopismo historyczne” 2020, t. 11, s. 203.

²⁰ ANK, UWKr., sygn. 29/206/181, Sprawozdanie z lustracji gospodarki gminnej miasta Dobczyce przeprowadzonej 14 stycznia 1932, s. 1762–1763.

²¹ ANK, CZSDKr., sygn. 29/600/12/651, Sprawozdania finansowe Kasy Stefczyka w Dobczycach z lat 1929–1938.

Rok	Dobczyce	Dzieskanowice	Brzezowa	Raciechowice	Wiśniowa	Gdów	Gruszów	Kwasowice ad Krzesławice
1934	574	555	249	500	142	839	209	222
1935	550	571	241	497	136	863	206	231
1936	447	568	236	494	129	907	192	227
1937	520	602	231	529	132	940	195	205
1938	444	b.d.	234	555	b.d.	945	b.d.	256

Źródło: ANK, CZSDKr., sygn. 29/600/589; 29/600/651; 29/600/660; 29/600/689; 29/600/785; 29/600/956, 29/600/1120; 29/600/1121.

Dostępny materiał źródłowy nie pozwala jednoznacznie stwierdzić co było przyczyną tego zjawiska. Wydaje się, że jedynym wyjaśnieniem takiego stanu rzeczy było malejące zaufanie do spółdzielni kredytowej w Dobczycach²². W tym samym czasie wzrastała liczba członków kas w sąsiednich Dziekanowicach, Gdowie i Raciechowicach. Szczególnie jest to widoczne w przypadku Gdowa, gdzie w ciągu 10 lat liczba członków się podwoiła. Należy jednak zaznaczyć, że instytucja kredytowa z Gdowa od samego początku funkcjonowania charakteryzowała się masowym członkostwem lokalnej społeczności. Dopiero kryzys lat powojennych spowodował zmniejszenie liczby osób współtworzących kasę.

Innym ciekawym zagadnieniem pozostaje oddziaływanie tych instytucji na różne sfery życia mieszkańców. Co prawda brak szczegółowych danych dotyczących tego, na jakie cele udzielano kredytów, ale działania inwestycyjne kas miały duże znaczenie dla lokalnych społeczności. W przypadku Dobczyc warto wspomnieć o zakupie lokalu na siedzibę kasy, w której ulokowano również Czytelnię Katolicką. W sąsiedniej Brzezowej wsparto budowę Domu Kółka Rolniczego, gdzie ulokowano siedzibę kasy (1936). Własne siedziby wybudowały również inne spółdzielnie tego typu, m.in. w Dziekanowicach (1938?)²³ i Raciechowicach (1935)²⁴.

²² P. Figlewicz, *Królewskie miasto Dobczyce...*, s. 256.

²³ *Ibidem*, s. 258–259.

²⁴ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej: AKMKr), Teczka parafii Raciechowice, sygn. APA 270, Pismo do rąk księcia metropolity z 16 października 1935 r. z prośbą o poświęcenie dwóch nowych dzwonów i domu Kasy Stefczyka w Raciechowicach.

Tego typu inwestycje były ważne, z czego władze poszczególnych kas zdawały sobie sprawę. Najlepiej świadczy o tym fragment uzasadnienia decyzji o budowie własnego lokalu przez raciechowicką instytucję kredytową:

Przez budowę własnego domu chcemy podnosić zaufanie do kasy tak bardzo podkopanego przez dewaluacje, zabezpieczyć fundusz rezerwowy w sposób najpewniejszy, wykorzystać dzisiejszą taniość robotnika i materiału, dać zarobek bezrobotnym, zyskać odpowiedni lokal do propagandy oszczędności przez odczyty i pogadanki oraz odpowiednie pomieszczenie dla mleczarni, dla kółka rolniczego, zcentralizować pracę ekonomiczno-kulturalno-oświatową dla całej parafii²⁵.

Nie sposób przy tej okazji pominąć faktu, że lokalne raiffeisenówki wspierały różne instytucje społeczne, np. jednostki straży pożarnych (zakup sprzętu), czytelnie (funkcjonowanie), szkoły (pomoce szkolne). Ponadto podejmowano próby zakładania instytucji, które miały podnieść jakość życia mieszkańców, np. ośrodek zdrowia w Brzezowej²⁶.

Kółka rolnicze

Niewątpliwie dużą rolę w życiu miejscowej ludności odgrywały również inne organizacje działające pod egidą Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego (MTR), a więc Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Wieliczce oraz lokalne kółka rolnicze. Zapoczątkowały one swoją działalność na omawianym terenie jeszcze pod koniec XIX w.²⁷ Niemniej jednak intensywna jego działalność przypadła na dwudziestolecie międzywojenne. MTR powstało w 1919 r. Miało ono realizować zarówno cele ekonomiczne jak i kulturalne, ale jak to podkreśla A. Gurnicz, realizacja ich była uzależniona od wielkości produkcji rolnej²⁸.

Wówczas to funkcję prezesa piastował Stanisław Czerwiński (właściciel majątku w Brzezowej), a skład zarządu uzupełniali m.in.: Kazimiera Ruppertowa (właścicielka majątku w Raciechowicach), Jan Marcinek (rolnik z Bieńkowic), Michał Pokrywa (rolnik z Nowej Wsi). Materiał źródłowy pozwala nam odtworzyć sieć działających kółek, skład osobowy, a także sympatie polityczne członków. W 1927 r. na terenie dobczyckiego powiatu sądowego funkcjonowało 9 kółek rolniczych w następujących miejscowościach: Bieńkowice, Dobczyce, Dziekanowice, Glichów, Komorniki, Krzesławice, Nowa Wieś, Stadniki, Zegartowice. Zrzeszały one łącznie

²⁵ ANK, CZSDKr., sygn. 29/600/956, s. 119.

²⁶ P. Figlewicz, *Królewskie miasto Dobczyce...*, s. 257–258.

²⁷ *Ibidem*, s. 197.

²⁸ J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 136, 141.

179 członków. Najliczniejsze z nich było kółko w Dziekanowicach, które liczyło 36 osób. W składzie zarządów kółek zasiadali miejscowi rolnicy, choć spotykamy również księży (Dobczyce, Dziekanowice) i kierowników szkół (Dziekanowice, Glichów). Kółka prowadziły również sklepy. Zorganizowane one zostały przy kółku w Dobczycach i Stadnikach i określone zostały one jako „dobrze prosperujące”. Oprócz tego lokalne organizacje rolnicze w Nowej Wsi i w Komornikach wydzierżawiły swoje placówki handlowe²⁹. Z kolei przy kółku w Krzesławicach zorganizowano jednostkę ochotniczej straży pożarnej³⁰. Jednocześnie należy nadmienić, że w ramach MTR funkcjonowało 7 kół młodzieży w: Bieńkowicach, Brzezowej, Kędzierzynie, Krzesławicach, Kunicach, Raciechowicach, Zręczycach. Ich liczebność była bardzo zróżnicowana i wahała się od 18 (Zręczyce) do 90 osób (Brzezowa). Wszystkie koła działające na tym terenie liczyły 254 osoby. To krótkie zestawienie pokazuje nam jednak, że nie w każdej miejscowości, w której działało kółko rolnicze funkcjonował związek młodzieży. Ponadto warto zauważyć, że w składzie zarządu miejscowych kół spotykamy również ziemian, tj. Stanisława Czerwińskiego i Kazimierę Ruppertową. Świadczy to niewątpliwie o dużym zaangażowaniu wyżej wymienionych osób w życie lokalnej społeczności³¹. Omawiając działalność organizacji działających należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt ich działalności. Kółka starały się reprezentować interesy rolników w stosunku do władz państwowych. Miało to istotne znaczenie szczególnie w przypadku różnych klęsk elementarnych. Świadczy choćby o tym pismo kółka rolniczego w Brzezowej skierowane do Wydziału Rolnictwa Komisji Rządzącej z 1919 r. Wówczas to wspomniana organizacja wystąpiła o przydział nasion do siewu dla miejscowych rolników, gdyż ulewne deszcze i trzykrotny wylew Raby „cały plon rolników zniweczyły”³².

Spółdzielnie spożywców

Innymi instytucjami gospodarczymi były spółdzielnie spożywców nazywane kooperatywami, bądź też konsumami. Miały one za zadanie zaopatrzyć swoich członków w artykuły spożywcze i w ten sposób ograniczyć wyzysk pośredników.

²⁹ ANK, UWKr., sygn. 29/206/528, b. pag., Związek Młodzieży przy Małopolskim Towarzystwie Rolniczym, Okręgowe Towarzystwa Rolnicze i Kółka rolnicze – rejestracja, stan organizacyjny, działalność (1922–1927).

³⁰ Straże działające przy kółkach weszły w skład Związku Straży Pożarnych w 1928 r., *vide* J. Borowski, A. Gurnicz, *op. cit.*, s. 179.

³¹ ANK, UWKr., sygn. 29/206/528, b. pag., Związek Młodzieży przy Małopolskim Towarzystwie Rolniczym, Okręgowe Towarzystwa Rolnicze i Kółka rolnicze – rejestracja, stan organizacyjny, działalność (1922–1927).

³² ANK, Akta Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego (dalej: AUWKr.), sygn. 29/207/AUW 9, s. 280, Pismo z dnia 14 marca 1919 roku Zarządu Kółka Rolniczego do Wydziału Rolnictwa Komisji Rządzącej.

W Dobczycach w czasie I wojny światowej powstały konsumy zrzeszające różne grupy zawodowe m.in.: nauczycieli, pracowników państwowych, czy też sądowych. Na początku lat dwudziestych istniały dwa konsumy: jedno założone przez miejscowe Ognisko Nauczycielskie i drugie, sądowe „Pomoc”³³. W przypadku tego drugiego możemy odtworzyć pełną nazwę: Stowarzyszenie konsumpcyjne urzędników i funkcjonariuszy publicznych „Pomoc” stowarzyszenie zarejestrowane z ograniczoną odpowiedzialnością. Zostało ono wpisane do rejestru stowarzyszeń 18 lipca 1919 r. i zrzeszone było w Naczelnym Urzędniczym Związku Aprowizacyjnym³⁴. Zachowane materiały źródłowe pozwalają stwierdzić, że pod koniec 1920 r. liczyło 41 członków³⁵. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że już w marcu 1921 r. na Walnym Zgromadzeniu „Pomocy” rozważano inicjatywę połączenia się z konsumem, w którym zrzeszeni byli nauczyciele. Wnioskodawca motywował to tym, że należy „wzmocnić jego znaczenie”. Związane to miało być z większą ilością członków i tym samym większym obrotem. Niestety wniosek upadł³⁶.

W związku z uchwaleniem ustawy o spółdzielniach dotychczasowe instytucje musiały w ciągu dwóch lat dostosować swoje statuty do nowych przepisów. Dotyczyło to chociażby nazwy. Od tej pory w nazwie musiały być słowa: „spółdzielnia” lub „spółdzielczy”. Ponadto musiała ona zawierać oznaczenie siedziby, a także rodzaj odpowiedzialności³⁷. Analiza dokumentów archiwalnych pozwala stwierdzić, że konsum nauczycielski przyjął nazwę Stowarzyszenie Spółdzielcze „Nasz Sklep”. Z kolei „Pomoc” została w oparciu o wspomnianą ustawę zarejestrowana 9 grudnia 1922 r. pod nazwą: Spółdzielnia pracowników państwowych i komunalnych w Dobczycach z ograniczoną odpowiedzialnością³⁸. Wydaje się, że w tym czasie trwały już rozmowy z sprawie połączenia, gdyż 18 lutego 1923 r. odbyło się Walne Zgromadzenie dwóch wymienionych spółdzielni. Zapadła na nim decyzja o połączeniu się i zmianie nazwy. Z uwagi na to, że „Pomoc” była już zarejestrowana, członkowie „Naszego Sklepu” wstąpili do kooperatywu zrzeszającego pracowników państwowych. Nastąpiła jednak zmiana w nazwie spółdzielni i od tej pory brzmiała ona: „Nasz Sklep” Spółdzielnia pracowników państwowych w Dobczycach z ograniczoną odpowiedzialnością³⁹. Przy tej okazji warto zaznaczyć, że postanowiono, iż sklep będzie sprzedawał po cenach rynkowych jednak nie wyższych niż ceny w innych sklepach. Ponadto w sklepie będą mogły kupować

³³ AAN, RSW, sygn. 2/213/3622, s. 8.

³⁴ AAN, RSW, sygn. 2/213/3624, s. 7, 14.

³⁵ AAN, RSW, sygn. 2/213/3624, s. 12.

³⁶ AAN, RSW, sygn. 2/213/3624, s. 9.

³⁷ *Ustawa z dnia 29 października 1920 r. o spółdzielniach* (Dz. U. 1920, nr 111, poz. 733.).

³⁸ AAN, RSW, sygn. 2/213/3624, s. 21.

³⁹ Na pieczęcie nazwa nieco inna: „Nasz Sklep” Spółdzielnia pracowników państwowych w Dobczycach stowarzyszenie zarejestrowane z ograniczoną odpowiedzialnością.

osoby, które nie były członkami. Z kolei zaś członkowie będą mieli prawo do rabatu w towarach (tzw. zwrot w towarach), a także dywidendy od udziałów⁴⁰. Wspomniany rabat miał być obliczany proporcjonalnie od sumy zakupów z tzw. czystego zysku (zysk netto).

„Nasz Sklep” został wpisany do rejestru handlowego 18 czerwca 1923 r. Jednocześnie zmienił się skład zarządu i rady nadzorczej. W skład zarządu weszli: Wojciech Koza (kierownik szkoły w Brzezowej), Piotr Boy (kierownik szkoły w Dobczycach), zastępcy członków: Eugenia Wątorówna (nauczycielka), Władysław Walas (nauczyciel), Filip Ryndak (komisarz straży skarbowej). Z kolei do rady nadzorczej zostali wybrani: Stanisław Kusina (naczelnik sądu), Wiktor Węglarski (kierownik szkoły w Glichowie), Adolf Dobrzański (kierownik szkoły w Lipniku), Jakub Szydłak (kierownik szkoły w Dziekanowicach), Leon Richter (poczmistrz w Dobczycach), Tomasz Jaroń (notariusz w Dobczycach). Zastępcami członków rady nadzorczej zostali: Józefa Miarczyńska (nauczycielka w Dobczycach), Maksymilian Iskierski (zarządca kasy skarbowej), Michał Deńko (emerytowany urzędnik sądowy). Analiza składu osobowego nasuwa dwa wnioski. Wśród członków tej instytucji nie było urzędników miejskich, a ponadto obszar działania spółdzielni nie ograniczał się do samych Dobzyc, gdyż do tej instytucji należeli nauczyciele z: Brzezowej, Glichowa, Lipnika, Dziekanowic.

Jak funkcjonowała spółdzielnia w Dobczycach? Początkowo w spółdzielni zrzeszonych było 120 osób, ale z czasem liczebność zaczęła spadać i w 1928 r. członkami spółdzielni było tylko 40 osób. Systematycznie malał również udział członków w zakupach: z 51% (1923) do 23,7% (1927). Dlaczego tak się stało? Szczegółowa analiza pozwala stwierdzić, że co prawda obrót rósł systematycznie, ale zysk był wyższy wtedy, kiedy większość towarów była sprowadzana ze składnicy „Spółem” w Krakowie. Oprócz tego gwałtowny spadek liczby członków nastąpił po 1926 r., kiedy to zanotowano najniższy zwrot towarów w rabatach. Władze spółdzielni problem dostrzegły, o czym świadczy fakt, że przy okazji zmiany statutu i nazwy („Nasz Sklep” Spółdzielnia Spożywców z ograniczoną odpowiedzialnością w Dobczycach) umożliwiono wstępowanie do spółdzielni każdej pełnoletniej osobie z Dobzyc i okolic ustanawiając jednocześnie wpisowe w wysokości 25 zł⁴¹. Jednakże struktura zawodowa spółdzielni nie uległa większym zmianom, bowiem w 1928 r. zaledwie 15% członków nie rekrutowało się z pracowników państwowych. Ponadto przeciętna wpłata udziału statutowego wyniosła 3,1 zł, czyli były zaległości w jego uiszczeniu⁴². Wszystko to doprowadziło do tego, że w I kwartale

⁴⁰ AAN, RSW, sygn. 2/213/3622, s. 9–10.

⁴¹ AAN, RSW, sygn. 2/213/3622, s. 10–11, Odpis protokołu Walnego Zgromadzenia z 30 września 1927.

⁴² A. Mysiński, *op. cit.*, s. 277.

1929 r. podjęto decyzję o likwidacji spółdzielni. Jak można przeczytać bowiem w protokołach z 25 marca i 14 kwietnia 1929 r. powodami tej decyzji były: „brak kapitału, brak ludzi do pracy, brak zainteresowania i współpracy”, malejące obroty oraz wzrost kosztów. Podsumowując zatem można stwierdzić, że „Nasz Sklep” był niewłaściwie zarządzany⁴³. Nie podejmowano należytych starań, aby oferować towary ze składnicy związkowej, co umożliwiłoby wypracowanie większego zysku i dawało szansę udziałowcom na uzyskanie rabatów przy zakupie kolejnych towarów. W związku z tym stopniowo zmniejszała się liczba osób będących członkami spółdzielni.

Wraz z likwidacją pojawiła się kwestia dalszych losów lokalu sklepowego. Zwrócono się zatem do Sklepu Kółka Rolniczego, aby założono w tym miejscu swoją filię⁴⁴. Ostatecznie 31 maja 1929 r. Sąd Okręgowy w Krakowie wydał postanowienie o rozwiązaniu Spółdzielni Spożywców „Nasz Sklep”. Likwidatorami ustanowiono Maksymiliana Iskierskiego i Wojciecha Kozę. Miejscowe kółko odkupiło pozostały towar i urządzenia sklepowe za kwotę 3378,03 zł i wierzytelności w kwocie 1199,41 zł. Niemniej jednak środki te wystarczyły na pokrycie długów spółdzielni i wypłatę udziałów⁴⁵.

Upadek spółdzielni w Dobczycach nie zniechęcił mieszkańców terenów wiejskich do tego typu instytucji. W latach trzydziestych obserwujemy dynamiczny rozwój ruchu spółdzielczego w miejscowościach dobczyckiego okręgu sądowego. Jedną z najbardziej dynamicznych była spółdzielnia założona w 1934 r. w Wiśniowej. Jej pełna nazwa brzmiała „Przyszłość” Spółdzielnia Spożywców w Wiśniowej. Inicjatorem jej założenia był Jan Obidowicz z Glichowa. Początkowo liczyła 121 członków. Co ciekawe, do związku spółdzielnia została przyjęta w marcu 1935 r., a do rejestru handlowego została wpisana z dniem 5 czerwca tegoż roku⁴⁶. Jednym z motywów, który przyświecał jej członkom, była chęć złamania monopolu żydowskiego w zakresie handlu, gdyż w tej okolicy wszystkie sklepy pozostawały w rękach osób wyznania mojżeszowego. Już rok po założeniu instytucja dysponowała czterema placówkami handlowymi. Jedną z nich była filia w Kobielniku, którą zorganizowano po tym jak wykupiono karczmę z rąk żydowskich. Warto przy tej okazji zaznaczyć, że o ile w 1936 r. spółdzielnia liczyła 217 osób to w 1939 r. blisko 400 (396)⁴⁷.

Nieco mniejsza spółdzielnia powstała w Raciechowicach. Funkcjonowała ona pod nazwą „Jedność” Spółdzielnia Spożywców z odpowiedzialnością z udziałami

⁴³ AAN, RSW, sygn. 2/213/3622, s. 43.

⁴⁴ AAN, RSW, sygn. 2/213/3622, s. 42–44.

⁴⁵ AAN, RSW, sygn. 2/213/3624, s. 30.

⁴⁶ AAN, RSW, sygn. 2/213/21552, s. 1–3.

⁴⁷ A. Mysiński, *op. cit.*, s. 277.

w Raciechowicach. Jej początki sięgają 1935 r. W sprawozdaniu z rewizji z tego roku można znaleźć informację, że liczyła 51 członków. Zarejestrowana została 17 stycznia 1936 r. a do związku została przyjęta 29 marca 1936 r.⁴⁸ Do 1939 r. ilość członków wzrosła do 126 osób⁴⁹.

Podobne instytucje powstały również w Kawcu (1935) i w Czaśławiu (1936). Pierwsza z nich to Spółdzielnia Spożywców „Społem” w Kawcu, która liczyła 79, a druga to Spółdzielnia Spożywców „Nadzieja” w Czaśławiu, która liczyła 119 członków. Cechą charakterystyczną funkcjonowania wspomnianych czterech spółdzielni było zaangażowanie w jej działalność stosunkowo dużo osób. Poza tym, jak podkreśla A. Mysiński, zdecydowaną większość towarów oferowanych w sklepach sprowadzono ze składnicy Społem (70–75%) i dzięki temu nie tylko udało się wypracowywać duży zysk, ale również wysoki stabilny zwrot w towarach sięgający około 3%⁵⁰.

Przy tej okazji warto wspomnieć, że w latach dwudziestych funkcjonowały jeszcze: Chłopsko-robotnicze stowarzyszenia spożywcze w: Dziekanowicach, Gruszowie, które zostały założone w 1919 r., lecz poza wpisem do rejestru stowarzyszeń nie zachowały się praktycznie żadne wzmianki⁵¹. Jedynym wyjątkiem jest tutaj instytucja spółdzielcza z Gruszowa, o czym świadczą archiwalia zgromadzone w AAN. Wspomniana spółdzielnia już jednak w 1920 r. przestała istnieć. Związane to było z brakiem kapitału, co skutkowało niemożnością założenia sklepu⁵². Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że w Dziekanowicach było podobnie. Tego typu instytucje powstały w wielu miejscowościach powiatu wielickiego, lecz też stosunkowo szybko przestawały istnieć⁵³.

Również ludność żydowska zakładała podobne organizacje, ale taką inicjatywę podjęły tylko osoby zamieszkujące Gdów. Niemniej jednak poza danymi dotyczącymi rejestracji Żydowskiego Związku Spożywczego w Gdowie w 1919 r. nie dysponujemy żadnymi innymi dokumentami poświadczającymi działalność tej organizacji⁵⁴.

⁴⁸ AAN, RSW, sygn. 2/213/15213, Spółdzielnia Spożywców „Jedność” w Raciechowicach, s. 2, 7.

⁴⁹ A. Mysiński, *op. cit.*, s. 277.

⁵⁰ A. Mysiński, *op. cit.*, s. 277–278; AAN, RSW, sygn. 2/213/23419, Czaśław (woj. krakowskie, powiat myślenicki) i Kawec (woj. krakowskie, powiat myślenicki). Organizacja i działalność Spółdzielni Spożywców „Nadzieja” w Czaśławiu oraz Spółdzielni Spożywców „Społem” w Kawcu. Postanowienia sądu, sprawozdania, statuty.

⁵¹ ANK, C.K. Namiestnictwo we Lwowie, sygn. 29/204/145, sygn. 29/204/150, sygn. 29/204/151, sygn. 29/204/154.

⁵² AAN, RSW, sygn. 2/213/5055, Chłopsko-Robotnicze Stowarzyszenie w Gruszowie [Gruszów] – woj. krakowskie, pow. Myślenice.

⁵³ Szerzej na ten temat: S. Piechowicz, *Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych 1919–1925*, Warszawa 1963.

⁵⁴ ANK, C.K. Namiestnictwo we Lwowie, sygn. 29/204/155.

Spółdzielnie mleczarskie

Omawiając ruch spółdzielczy nie można zapominać o spółdzielniach mleczarskich. Na omawianym obszarze w okresie międzywojennym powstały one w Raciechowicach (1926)⁵⁵, Dobczycach (1932)⁵⁶ i Gdowie (1937)⁵⁷. Największą z nich była spółdzielnia w Raciechowicach. W jej władzach zasiadali ziemianie (Kazimiera Ruppertowa, Jan Banach), księża (ks. Michał Chorobik, proboszcz w Raciechowicach), nauczyciele (Wiktor Węglarski) i rolnicy (Jan Czarnota). Spółdzielnia zorganizowała sieć 12 filii, które znajdowały się w następujących miejscowościach: Brzezowej, Kornatce, Lipniku, Glichowie, Poznachowicach Górnych, Zegartowicach, Krzesławicach, Kwasowicach, Gruszowie, Zalesianach i Kędzierzynie. Jej działalność była na tyle prężna, że w latach 1938–1939 został wzniesiony nowy budynek mleczarni. Jak podkreślił A. Mysiński, spółdzielnia raciechowicka w ciągu swojej działalności potroiła zarówno ilość członków jak i wielkość produkcji. Dysponowała również 9 wirówkami i jedną maselnicą o pojemności 200 litrów⁵⁸.

Na tym tle blado wypadła działalność spółdzielni w Dobczycach. Dokumenty archiwalne pozwalają stwierdzić, że zebranie założycielskie miało miejsce 24 kwietnia 1932 r., a 23 czerwca tegoż roku spółdzielnia została wpisana do rejestru handlowego. W skład zarządu weszli: ks. Wojciech Górny, Franciszek Michalik, Alojzy Lichoń, a z kolei do Rady Nadzorczej wybrano: ks. Władysława Włodygę, Jakuba Szydłaka, Michała Pokrywę, Franciszka Łazęckiego, Antoniego Cieleckiego, Teofila Grzybka, Franciszka Szczęcha, Stanisława Podsadeckiego i Stanisława Woźniaka. Skład władz świadczy o tym, że działalność miała objąć nie tylko Dobczyce, ale też Skrzynkę i Dziekanowice (J. Szydłak – kierownik szkoły w Dziekanowicach; A. Cielecki – rolnik ze Skrzynki)⁵⁹. Spółdzielnia miała mieć swoją siedzibę w lokalu Kasy Stefczyka. Zrzeszała ona o połowę mniej członków od spółdzielni raciechowickiej (tj. 249), ale roczna produkcja masła była blisko 3-krotnie mniejsza (Dobczyce maksymalnie 7 ton masła; Raciechowice ok. 20 ton)⁶⁰. Jak się wydaje pewną rolę w upadku spółdzielni w Dobczycach mogła odegrać śmierć jej założyciela ks. Wojciecha Górnego (1934), który przez wiele lat angażował się w działalność wielu instytucji, w tym m.in. Kasy Stefczyka i kółka rolniczego⁶¹.

⁵⁵ ANK, Centralny Związek Spółdzielni Mleczarsko-Jajczarskich Oddział w Krakowie (dalej: CZSMJKr.), sygn. 29/601/60, Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Raciechowicach.

⁵⁶ AAN, RSW, sygn. 2/213/3623, Spółdzielnia Mleczarska w Dobczycach (woj. krakowskie, pow. Myślenice).

⁵⁷ ANK, CZSMJKr., sygn. 29/601/25, Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Gdowie.

⁵⁸ A. Mysiński, *op. cit.*, s. 167–168.

⁵⁹ AAN, RSW, sygn. 2/213/3623, Spółdzielnia Mleczarska w Dobczycach (woj. krakowskie, pow. Myślenice), b. pag.

⁶⁰ A. Mysiński, *op. cit.*, s. 168.

⁶¹ P. Figlewicz, *Królewskie miasto Dobczyce...*, s. 255–256.

O problemach finansowych spółdzielni w Dobczycach najlepiej świadczy fakt, że w 1936 r. jej władze wystąpiły z inicjatywą połączenia się ze spółdzielnią w Raciechowicach. Jednakże walne zgromadzenie tej drugiej projekt odrzuciło motywując to tym, że długów instytucji działającej w Dobczycach nie zamierza spłacać⁶².

Spółdzielnia mleczarska, która powstała w Gdowie liczyła 417 członków. W pierwszym roku działalności dostawcy dostarczyli łącznie 400 tys. litrów mleka. Przy tej okazji warto również zaznaczyć, że przed jej powstaniem działała prywatna mleczarnia Bernarda Sesslerera, ale przerabiała ona 8 razy mniej litrów mleka. W okresie międzywojennym podjęto również nieudaną próbę założenia spółdzielni mleczarskiej w Wiśniowej⁶³.

Podsumowanie

Podsumowując, na terenie dobczyckiego powiatu sądowego powstało i funkcjonowało wiele instytucji gospodarczych. W odniesieniu do Kas Stefczyka należy zaznaczyć, że najprężniej działały kasy w: Dobczycach, Gdowie, Raciechowicach, Dziekanowicach i Brzezowej. W ich zarządach zasiadli duchowni i nauczyciele. W przypadku Brzezowej był to ziemianin, który jednocześnie pełnił funkcję Prezesa Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Wieliczce. Z kolei w Dobczycach we władzach brak nauczycieli, ale zamiast ich występują rzemieślnicy. Kasy podejmowały wiele cennych inicjatyw, bądź też je finansowały.

Bardzo aktywnie działały kółka rolnicze. Należy podkreślić, że podejmowały one działalność zmierzającą do poprawy efektywności produkcji rolniczej m.in. poprzez szerzenie wiedzy rolniczej. Ponadto prowadziły one działalność edukacyjną i kulturalną wśród młodzieży. Przy kółkach zakładano również sklepy. Warto również podkreślić fakt, że miejscowe ziemiaństwo angażowało się w działalność kółek.

Z kolei spółdzielnie spóżywców w samych Dobczycach istniały stosunkowo krótko. Nie pomogła nawet próba konsolidacji. Dużo lepiej przedstawiała się sytuacja w: Raciechowicach, Czasławiu, Kawcu, czy Wiśniowej.

Działalność wszystkich tych organizacji przyczyniła się do poprawy warunków życia ludności. Dzięki nim mieszkańcy zyskali dostęp do taniego kredytu, możliwość zakupu towarów po preferencyjnych cenach, czy też perspektywę ich zbytu. Ponadto warto zauważyć, że w wielu wypadkach we władzach tych instytucji zasiadały te same osoby, a wśród nich: nauczyciele, kierownicy szkół, czy też urzędnicy. Dużą rolę odgrywali również duchowni i ziemiaństwo.

⁶² A. Mysiński, *op. cit.*, s. 168.

⁶³ *Ibidem*, s. 168–170.

BIBLIOGRAFIA • REFERENCES

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE • ARCHIVAL SOURCES

Archiwum Narodowe w Krakowie

- Urząd Wojewódzki w Krakowie, sygn. 29/206/181, 29/206/282, 29/206/528, 29/206/675.
Archiwum Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego – zbiór szczątków zespołu, sygn. 29/207/AUW 9.
C.K. Namiestnictwo we Lwowie, sygn. 29/204/145, 29/204/150, 29/204/151, 29/204/154, sygn. 29/204/155.
Centralny Związek Spółdzielczy Delegatura w Krakowie, sygn. 29/600/589, 29/600/651, 29/600/656, 29/600/659, 29/600/660, 29/600/956, 29/600/1120, 29/600/1121.
Centralny Związek Spółdzielni Mleczarsko-Jajczarskich Oddział w Krakowie, sygn. 29/601/60, 29/601/25.
Okręgowy Urząd Ziemi w Krakowie, sygn. 29/281/191.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

- Rada Spółdzielcza w Warszawie, sygn. 2/213/3622, 2/213/3623, 2/213/3624, 2/213/5055, 2/213/5056, 2/213/15213, 2/213/21552, 2/213/23419.

Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie

- Teczka parafii Raciechowice, sygn. APA 270.

Archiwum BS w Dobczycach

- Referat ks. W. Górnego z okazji 25-lecia istnienia Kasy Stefczyka.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE • PRINTED SOURCES

- Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbestandsaufnahme am 1. März 1943*, Kraków 1943.
Księga adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem): dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1929, Warszawa 1929.
Księga adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem): dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1930, Warszawa 1930.
Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej: ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9 XII 1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne, cz. 3, województwa południowe, (wg podziału administracyjnego 1932), Warszawa 1933.
Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 12, województwo krakowskie, Śląsk Cieszyński, Warszawa 1925.
Spis spółdzielni, cz. IV [Województwa południowe], Warszawa 1935.

AKTY NORMATYWNE • NORMATIVE ACTS

- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu myślenickiego w województwie krakowskim na gminy wiejskie (Dz. U. 1934, nr 64, poz. 537).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. 1928, nr 12, poz. 93).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 8 listopada 1929 o zmianie granic powiatów: myślenickiego i wielickiego oraz o zmianie granic obszaru działania samorządowych reprezentacji powiatowych: w Krakowie, Myślenicach i Wieliczce w województwie krakowskim (Dz. U. 1929, nr 81, poz. 599).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 grudnia 1931 r. w sprawie zniesienia oraz zmiany granic niektórych powiatów na obszarze województwa krakowskiego (Dz. U. 1931, nr 1, poz. 3).
- Ustawa z dnia 29 października 1920 r. o spółdzielniach (Dz. U. 1920, nr 111, poz. 733.)

OPRACOWANIA • STUDIES

- Borkowski J., Gurnicz A., *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.
- Figlewicz P., *Królewskie miasto Dobczyce od czasów najdawniejszych do współczesności*, Kraków 2015.
- Figlewicz P., *Księga gminna wsi Brzezowa (k. Dobzyc) jako źródło do poznania samorządu lokalnego (1904–1934)*, „Res Gestae. Czasopismo historyczne” 2020, t. 11, s. 198–216.
- Mrocza L., *Kasy Stefczyka – czyli raiffeisenowska spółdzielczość kredytowa w rolnictwie chłopskim Polski niepodległej (1919–1939)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, folia 3, Studia Historia” 2001, nr 1, s. 121–135.
- Mrocza L., *Spółdzielczość kredytowa F. W. Raiffeisena w rolnictwie chłopskim w Galicji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1998, z. 193, Prace Historyczne XIX, s. 39–66.
- Mysiński A., *Ziemia myślenicka w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 2003.
- Piechowicz S., *Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych 1919–1925*, Warszawa 1963.
- Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa 2007.

NOTKA O AUTORZE • ABOUT THE AUTHOR

Dr Paweł Figlewicz – od wielu lat nauczyciel historii. Ukończył studia magisterskie na Uniwersytecie Jagiellońskim. Doktorat z dyscypliny historia pt. *Miasto Dobczyce i jego wiejskie otoczenie w latach 1918–1945* obroniony w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Ma w swoim dorobku dwie monografie naukowe dotyczące historii Dobzyc i Wieliczki.

Zainteresowania naukowe: historia społeczno-gospodarcza XIX i XX w. ze szczególnym uwzględnieniem rejonu Dobzyc i Wieliczki.

pfiglewicz@o2.pl